

Archief Philip Staal

tsedaka

EEN HALVE EEUW
JOODS MAATSCHAPPELIJK WERK
IN NEDERLAND

Isaac Lipschits

tijdens de bezetting gestichte jvvv te raadplegen'.³ Een ongelukkige opmerking. De tegenstanders van een eenheidsorganisatie werden er door geprikkeld en het zal Kleerekoper, prominent lid van de Joodse Eeraad, tegen de haren in hebben gestreken: de Joodse Eeraad moest immers nog een oordeel vellen over dezelfde Van den Bergh, die lid was geweest van de Joodse Raad.⁴

Op 7 oktober 1946 kwam de Voorzitterscommissie bijeen. Er gingen stemmen op om de invloed van de kerkgenootschappen te beperken. Merkwaardig genoeg waren het juist Büchenbacher en Kleerekoper, de uitgesproken Vernieuwers, die tot voorzichtigheid maanden. Büchenbacher wees 'op de mogelijkheid van een grotere oppositie van de zijde van de Kerkeraden, indien deze geen invloed hebben' en voorzitter Kleerekoper vatte samen 'dat men het er over eens is, dat de Kerkeraden een zekere redelijke invloed moeten krijgen'.⁵

De Voozitterscommissie besloot dat de nieuwe stichting bij haar activiteiten de nadruk op Amsterdam zou leggen, maar de mediene niet geheel uit zou sluiten. De hiervoor gebruikte formulering luidde: 'Amsterdam, en voor zover de omstandigheden het nodig maken, geheel Nederland'.

Voorzitter Kleerekoper opende de tweede vergadering van vertegenwoordigers van de joodse organisaties op 27 oktober 1946.⁶ De vergadering moest zich uitspreken over de ontwerp-statuten. Er kwam forse kritiek op de voorgestelde stichtingsvorm: een stichting is niet democratisch, kent alleen een bestuur en geen leden; een stichting zou tot een fusie leiden en daardoor tot overdracht van vermogens van de afzonderlijke instellingen naar de stichting. Vele aanwezigen vreesden dat aanvaarding van het voorstel het einde zou betekenen van de door hen vertegenwoordigde organisaties. 'Het is niet de bedoeling', zo probeerde Büchenbacher de gemoederen te kalmeren, 'om te concurreren met verenigingen, die reeds bestaan' en Van den Bergh zei dat de stichting niet alles zelf zou doen, 'maar ook werk overlaat aan andere instellingen'. De vergadering liet zich overtuigen, maar eiste wel als uitgangspunt dat de stichting zich zou beperken tot coördinatie van de activiteiten van de bestaande organisaties en alleen zelf werkzaam mocht zijn op de terreinen die niet door al bestaande organisaties werden bestreken. Na aanvaarding van dit uitgangspunt verbonden de afgevaardigden zich de ontwerp-statuten te zullen voorleggen aan de organisaties die zij vertegenwoordigden. Hiermee was een belangrijke stap gezet op weg naar de vorming van de Stichting jmw, maar de weg zou nog lang blijken te zijn.

Strijd om de statuten

Op 28 november 1946 werd bij notaris Jakob van Hasselt de oprichtingsakte getekend. Het voorlopige bestuur van jmw⁷ besloot op korte termijn in een vergadering met vertegenwoordigers van de aangesloten organisaties plaats te maken voor een democratisch gekozen bestuur.

Een overkoepelend orgaan voor het joodse maatschappelijk werk kon niet tot stand komen zonder de medewerking van de joodse gemeenten, met name van de nihs Amsterdam. Büchenbacher, secretaris van het voorlopig bestuur, nam op zich de onderhandelingen te voeren. Op 5 december 1946 sprak hij met de Kerkeradscommissie voor het Armwezen, de commissie die de nihs Amsterdam zou moeten adviseren over het al dan niet toetreden tot jmw.⁸ Commissie-voorzitter

notaris E. Spier liet blijken te twijfelen aan de oprechtheid van het voorlopige JMW-bestuur om op korte termijn plaats te maken voor een democratisch gekozen bestuur. Daarom stelde hij als voorwaarde dat het Commissie-lid M.J. Loonstein in het voorlopige JMW-bestuur zou worden opgenomen.

Een 'verbitterde' Büchenbacher bracht op 7 december 1946 verslag uit aan zijn mede-bestuursleden. Het voorstel om Loonstein in het bestuur op te nemen werd met verontwaardiging afgewezen, omdat coöptatie van een bestuurslid vlak voor de verkiezing van een nieuw bestuur ondemocratisch zou zijn en omdat hier duidelijk sprake was van 'een motie van wantrouwen tegen de leden van het bestuur die tevens lid zijn van de JCC'.

Het Kerkbestuur van de NHHS Amsterdam besprak op 12 januari 1947 de kwestie van de aansluiting bij JMW. Het moet een merkwaardige bijeenkomst zijn geweest: enkele leden van het Kerkbestuur (Kleerekoper en Büchenbacher) waren tevens lid van het voorlopige JMW-bestuur. Spier verklaarde dat zijn Commissie 'de mogelijkheid wil uitsluiten, dat het voorlopige Stichtingsbestuur langer blijft dan nodig is' en dat het wantrouwen terecht was 'na hetgeen zij heeft gezien met betrekking tot de JCC'. Büchenbacher zei dat het JMW-bestuur geen behoefte had aan een 'dwarslijker' in de persoon van Loonstein, een aanduiding die Loonstein niet wenste te accepteren; Spier achtte 'de toon van Mr. Büchenbacher niet de juiste' en volgens JMW-voorzitter Kleerekoper was er sprake van een 'minderheidsdictatuur'.

Na deze uitwisseling van onvriendelijkheden verklaarde Büchenbacher dat zonder de medewerking van de NHHS Amsterdam het werk van JMW zinloos zou zijn. Hierop besloot het Kerkbestuur de Stichtingsakte van JMW — met nadruk aangeduid als de *concept*-akte — door te sturen naar de Kerkeraad.

Op 26 januari 1947 vond de — inmiddels derde — vergadering plaats met vertegenwoordigers van de aangesloten organisaties. Van twee kanten kwamen bezwaren tegen de statuten zoals die in november 1946 waren vastgesteld. Aan de ene kant werd geëist dat iedere aangesloten organisatie vertegenwoordigd zou zijn in het bestuur, aan de andere kant eisten de kerkgenootschappen dat zij een bepaalde invloed in het bestuur moesten krijgen. Na een verwarde en langdurige discussie nam de vergadering een voorstel aan dat aan beide bezwaren tegemoet kwam: een bestuur van 23 leden, waaronder elf voor de drie kerkgenootschappen.⁹ De nu noodzakelijk geworden statutenwijziging werd op 25 februari 1947 notarieel vastgelegd. Op die dag kreeg de Stichting JMW de organisatorische structuur die zij in beginsel nog steeds bezit: een groot bestuur, bestaande uit gedelegeerden van de aangesloten instellingen en met een vastgelegde machtspositie voor de drie kerkgenootschappen en een klein dagelijks bestuur.

Alles leek in kannen en kruiken, maar vrijwel direct brak een strijd uit over de vraag of het joodse maatschappelijk werk al dan niet beheerst zou (moeten) worden door de kerkgenootschappen, met name door het NIK. De JCC heeft in die strijd haar eenheid niet kunnen bewaren: Kleerekoper liet het afweten, Büchenbacher daarentegen werd de drijvende kracht achter het nieuwe JMW.

De eerste die door de bocht ging was JMW-bestuurslid Van den Bergh. In een brief aan Kleerekoper stelde hij als oplossing voor 'het werk van de eigenlijke armenzorg door de diverse armbesturen gezamenlijk onder auspiciën van de JMW' te laten verrichten. Dit voorstel ging wel heel ver; de andere instellingen kwamen er

Sally Kleerekoper voert het woord
(foto-archief *NW*)

niet meer in voor en JMW zou slechts een dakverband van de plaatselijke armbesturen van het NIK worden.

Het Dagelijks Bestuur besprak het voorstel op 19 maart 1947. Kleerekoper haalde fel uit naar het 'kerkelijke' verzet tegen zijn plannen. Hij verweet de oppositie 'gebrek aan argumenten en gemis aan zedelijke moed', het was een groep die 'achteraf het werk saboteert, nadat men eerst de schijn heeft aangenomen met de voorstellen akkoord te gaan'. Hij wilde niets weten van concessies en compromissen 'die het wezen prijs geven om de vorm te redden'. Van den Bergh maakte daarop Kleerekoper het verwijt dat hij wel van 'federatie' sprak, maar in feite 'fusie' bedoelde, hetgeen voor de armbesturen onaanvaardbaar was. Büchenbacher hield een lang enerzijds-anderzijds verhaal, dat uitmondde in een vage conclusie: zoals het voorstel-Van den Bergh geformuleerd was 'schijnt het volstrekt niet onaanvaardbaar'. Kleerekoper, duidelijk geïrriteerd, was 'het flagrant oneens met Mr. Büchenbacher'.

Bij het tellen van de neuzen bleken er evenveel voor- als tegenstanders te zijn: Kleerekoper kreeg steun van Van Amerongen en Lopes Cardozo, Van den Bergh van Büchenbacher en Roozendaal. Kleerekoper sloot de vergadering met de vaststelling 'dat wij vanavond niet tot resultaten kunnen komen.'

Toen gebeurde er iets merkwaardigs: voorzitter Kleerekoper liet niets meer van zich horen. In een brief van 6 augustus 1947 — bijna vijf maanden later — uitte Büchenbacher daarover zijn verwondering. Kleerekoper antwoordde op 12 augustus dat hij 'na de vakantie' een vergadering zou beleggen, maar er gebeurde niets. Op 28 januari 1948 schreef Büchenbacher aan Van den Bergh dat hij 'nu aan het treuzelen maar eens een einde had gemaakt'. Hij had Kleerekoper diezelfde dag geschreven dat de problemen waren opgelost: de Amsterdamse Kerkeraad zou zijn verzet opgeven als 'gestreefd zou worden naar een zodanige organisatie der Stichting, dat het aantal vanwege de drie kerkgenootschappen tezamen aangewezen bestuursleden steeds groter zou zijn dan dat der andere bestuursleden'. Hij verzocht Kleerekoper 'met de meeste spoed een vergadering van het JMW-bestuur bijeen te roepen, ten einde te komen tot een kleine statutenwijziging'. Kleerekoper zal het wel niet zo'n 'kleine' wijziging hebben gevonden: statutair vastleggen dat de drie kerkgenootschappen gezamenlijk de meerderheid in het JMW-bestuur zouden krijgen.

Op 10 maart 1948 kwam eindelijk het Dagelijks Bestuur op uitnodiging van Kleerekoper bijeen, bijna een jaar na de laatste vergadering. Hoewel slechts vier bestuursleden aanwezig waren, werd het belangrijke besluit genomen de gezamenlijke kerkgenootschappen bij de verkiezing van het bestuur het recht te geven een meerderheid aan te wijzen.¹⁰

Een reeks organisaties kreeg een uitnodiging voor een vergadering op 2 mei 1948. Het Dagelijks Bestuur van JMW, zo staat in de uitnodiging, 'heeft thans definitieve voorbereidingen getroffen voor de concentratie van de joodse sociale arbeid en wel voor geheel Nederland, nadat de drie Kerkgenootschappen hun volledige medewerking hadden toegezegd'.¹¹ Büchenbacher vatte het standpunt van de kerkgenootschappen samen: 'Zij zijn de enige democratische organisatie van joden in Nederland en wensen dus niet door een willekeurig aantal instellingen overheerst te worden.' Het Dagelijks Bestuur had dit standpunt aanvaard en stelde nu voor in de statuten vast te leggen dat de drie kerkgenootschappen gezamenlijk

de helft plus één van de zetels in het bestuur zouden bezetten. Het verzet uit de vergadering keerde zich zowel tegen de 'kerkelijke overheersing' als tegen het Amsterdamse centralisme. De Enschedeër S.I. Zwartz maakte zich tot tolk van de mediene: 'Amsterdam, dat vóór de oorlog steeds de gewoonte had om eerst voor zich zelf te zorgen, blijft de lakens uitdelen.' Spier, sprekende namens het NIK, gaf in één zin aan waartoe een afwijzing van het voorstel zou leiden: 'De Kerkgenootschappen willen de sociale zorg in eigen hand houden, daar zij zich niet verantwoord achten, indien zij deze taak zouden neerleggen.' De discussie duurde lang en aan het einde daarvan zei voorzitter Kleerekoper dat hij 'na de onvruchtbare debatten van twee jaar' minder optimistisch was dan sommigen der aanwezigen. Hij liet het niet op een stemming aankomen; hij sprak de hoop uit 'dat men zal besluiten het joodse sociale werk in een organisatie samen te brengen' en hij verzocht de aanwezigen de toetreding tot JMW bij hun besturen te bevorderen.

De volgende dag, 3 mei 1948, besloot het Dagelijks Bestuur de statuten te wijzigen en de instellingen te verzoeken toe te treden tot JMW. De werkelijke opbouw van JMW kon beginnen.¹²

Nu het NIK, in ruil voor de belangrijke concessie van een statutair vastgelegde meerderheidspositie voor de kerkgenootschappen in het Algemeen Bestuur, over de streep was getrokken, kwam men verbluffend snel tot resultaten. Na een korte onderhandelingsronde schreef de JCC op 27 juli 1948 aan JMW dat zij 'na rijp beraad' in principe had besloten haar Sociale Afdeling met het personeel over te dragen. De overdracht moest op 1 september 1948 worden geëffectueerd, met als voorwaarde dat het werk van JMW 'inderdaad zal leiden tot een volledige concentratie van het joodse sociale en maatschappelijke werk in Nederland. Indien namelijk dit doel niet bereikt zou worden, zou de overdracht van het werk van de JCC naar de JMW slechts een naamsverandering betekenen.'¹³ Anders gezegd: de kerkgenootschappen moesten deel uitmaken van de nieuwe organisatie en niet als kerkelijk maatschappelijk werk naast JMW blijven functioneren.¹⁴

De zaak-Van den Bergh

Volgens het verslag in het Nw van 10 september 1948 spraken Kleerekoper (namens de JCC) en Büchenbacher (namens JMW) bij de overdracht van de Sociale Afdeling aan JMW elkaar vriendelijk toe. In werkelijkheid was de relatie tussen beide heren er één van ijzige kilte. We zagen dat Kleerekoper, in het kleine gezelschap van het Dagelijks Bestuur, het 'flagrant oneens' was met Büchenbacher. Op de plenaire vergadering van 2 mei 1948 kwamen die tegenstellingen naar buiten en hierin zag Büchenbacher aanleiding zijn bestuurslidmaatschap op te zeggen. Hij meldde dat op 10 mei 1948 in een brief aan Van den Bergh, omdat voorzitter Kleerekoper 'mijn brieven toch niet leest en telefonisch contact eveneens onmogelijk is gebleken'. Na een korzelige briefwisseling met Kleerekoper verscheen Büchenbacher op 14 mei 1948 weer op een bestuursvergadering. Interessant in die correspondentie is dat Büchenbacher daar de werkelijke reden van het conflict aangaf: 'Tussen ons bestaat een zakelijk verschil van mening over mijn houding inzake de Joodse Ereraad.'¹⁵

Juist in de meidagen van 1948 speelde de zaak van de vijf nog levende leden van de Joodse Raad; Van den Bergh was één van hen. De Ereraad adviseerde tot